

Зауважимо, що наведений у табл. 1 перелік не є вичерпним, оскільки кожен конкретний проект може вносити низку нових показників, обумовлених виключно його специфікою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В підсумку можемо зазначити, що у макро-економічному аспекті умовою ефективності ланцюга розподілу (та окремих його елементів) є мінімізація (за інших рівних умов) кінцевої ціни товару, як свідчення максимально ефективного виконання всіх функцій його просування від виробника до споживача. Одним з основних завдань для досягнення даної мети є мінімізація логістичних витрат.

Але, на нашу думку, загальний підхід до визначення ефективності функціонування каналу розподілу повинен бути комплексним, та обов'язково враховувати крім логістичної ефективності також маркетингову та фінансову.

Даний підхід, в перспективі, дасть змогу оптимізувати функціонування каналів розподілу відповідно до стратегічних планів торговельного підприємства, а зазначені питання стануть предметом подальших досліджень авторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кальченко Л.Г. Логістика: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – 148 с.
2. Бачуріна І. Методологія виділення кластерів у агропромисловому секторі України / І. Бачуріна // Економіка та держава. – 2008. – №13. – С. 3.

УДК 330.322

ОЦІНКА ВПЛИВУ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Катан Л.І., к.т.н., професор

Дніпропетровський державний аграрний університет

В статтє приведена методика оцєнки впливннн на оєружающує среду и доказана необходимость ее систематического проведения для устойчивого развития аграрного сектора экономики Украины.

Ключевые слова: оцєнка впливннн на оєружающує среду, инструментарий, постоянное развитие, обеспечение развития, аграрный сектор, Украина.

The article presents the methodology of environmental impact assessment as the tools for consistent development of Ukraine agriculture.

Key words: environmental impact assessment, tool, consistent development.

Актуальність проблеми. Перед аграрним сектором України, що залишив позаду період складних трансформаційних змін, постають нові завдання модернізації аграрного виробництва та виведення його на соціально-орієнтований інноваційний шлях розвитку, досягнення високого рівня конкурентоспроможності, розв'язання яких зумовлює перспективу розвитку агропромислового виробництва на наступні десятиріччя [1]. Соціально-орієнтований інноваційний шлях розвиток зумовлюється багатьма чинниками: високим інтелектуальним потенціалом суспільства, рівнем фінансування наукових досліджень і розробок, сформованою системою менеджменту в галузі передачі результатів науково-дослідних робіт агроформуванням і формування повноцінного ринку науково-технічної продукції та відповідної інфраструктури; рівнем розвитку сільських територій. Важливість останнього чинника обумовлена винятковою значущістю виробництва продукції потребою відродження селянина як господаря землі, носія моралі і національної культури тому що існує виняткова значущість виробництва продукції сільського господарства і продовольства в життєдіяльності людини та забезпеченні продовольчої безпеки держави.

Сучасне аграрне виробництво України здійснюється в складних умовах наростаючої антропогенної дії на навколишнє середовище. Відсутність науково обґрунтованих систем сільськогосподарського природокористування зумовила значне зниження відновної здатності біосфери, екологічної стійкості агроландшафтів, природної родючості ґрунтів і розвиток ерозійних процесів.

Така ситуація є результатом як високого господарського освоєння земельного фонду країни (72,2%), рівня розораності (60%, зокрема сільськогосподарських угідь – 80%), так і екстенсивного використання продуктивних угідь, що підсилює деградацію земель. Антропогенний вплив на навколишнє середовище в Україні є найбільшим серед країн ЄС, а якість навколишнього середовища на значній території є загрозовою для життя людини.

Аналіз останніх наукових досліджень. Сталий розвиток передбачає необхідність не тільки використовувати природні ресурси, а й зберігати та розвивати їх, здійснювати господарську діяльність на основі екологічної відповідальності, що означає необхідність врахування можливого впливу цієї діяльності на навколишнє середовище, яке передусє прийняттю управлінських рішень щодо виробництва якісної і безпечної продукції або сировини для виготовлення цієї продукції, рішення щодо розробки та впровадження найбільш чистих виробництв або екологічних технологій.

Все це вимагає перегляду аграрної політики, що існує в країні, вже сьогодні часткової відмови від неї і переходу до нової політики аграрного розвитку з урахуванням загальних планетарних і загальнолюдських інтересів, політики на необхідність здійснення якої указував відомий український учений, громадський діяч і політик В.И. Вернадський, розвиваючи ідею переходу до ноосферної економіки, яка передбачає широку інтелектуалізацію виробництва, відродження якісного природного навколишнього середовища і забезпечення високого рівня життя.

Проблеми підвищення екологічної безпеки в аграрному секторі, управління і контролю в сфері природокористування та охорони природи, еколого-економічного регулювання завжди знаходяться в центрі уваги науковців. Серед них слід відзначити роботи О.Ф. Балацького, Г.О. Білявського, І.К. Бистрякова, В.А. Борисової, М.М.Данилишина, О.Л. Кашенко, Д.Ф. Крисанова, Л.Г. Мельника, А.В. Чупіса, Ендреса Альфреда та багатьох інших.

Мета роботи. Екологобезпечний розвиток аграрного виробництва на сьогодні є одним із ключових питань ринкового зростання. Але окремі питання вимагають детальнішого опрацювання – зокрема, потребує обґрунтування ряд питань екологічної безпеки в аграрному секторі на регіональному та місцевому ринках, необхідна розробка методик оцінки впливу діяльності підприємств аграрної сфери на компоненти навколишнього середовища, проведення локального та об'єктного моніторингу в аграрній сфері. Все це дасть змогу вносити суттєві зміни у процеси виробництва аграрної продукції, впроваджувати виробництво чистої (органічної) продукції, відновлювати органічного землеробства, розробляти та впроваджувати більш чистіших виробництв.

Також розглядаючи використання земельних ресурсів в контексті стійкого розвитку, необхідно виділяти еколого-економічні зони як чинник стійкого розвитку аграрного виробництва України, регіонів і сільських територій [2].

Тому на сучасному етапі розвитку суспільного виробництва, коли використання природних ресурсів постійно вимагає їх оновлення або виходить за межі їх можливого відновлення, в центрі уваги людства і одним з основних напрямів досліджень стало раціональне використання природних і матеріальних ресурсів в контексті стійкого розвитку.

Викладення основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор економіки України є потенційно необмеженим середовищем для інвестицій, в якому пріоритетними напрямками інвестування є: технічне переоснащення сільськогосподарських підприємств; запровадження в них прогресивних, ресурсозберігаючих і екологічно чистих технологій, найбільш чистих виробництв; модернізація й реконструкція основних ланок агросервісу та створення агробізнесових структур; підтримка реструктуризації виробництв, що дасть змогу виконати основне завдання аграрного сектора – забезпечення населення України якісними і безпечними продуктами харчування.

Законом України «Про основні засади державної програмної політики на період до 2015 року» ставиться завдання «перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави» [3]. Таким чином, держава має надавати пріоритетне значення активізації інвестиційно-інноваційної діяльності, спрямованої на швидке подолання кризових процесів, забезпечення необхідної адаптації підприємств АПК до умов ринкової кон'юнктури, зміцнення їх фінансового стану тощо.

Водночас відбуваються зміни, пов'язані з переоцінкою цінностей, формуванням нових пріоритетів розвитку. Відбувається усвідомлення на новому рівні старої істини – земля, яка годує людей, повинна натомість отримувати турботу і захист. Ця нова етика навколишнього середовища сприймається у всьому світі як основний принцип сталого розвитку, головна парадигма якого полягає в тому, що задоволення потреб теперішнього покоління не повинно ставити під загрозу можливості і право майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [4].

У 1987 р. у «Брунтлендській доповіді» Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку вперше з'явився термін «сталий розвиток», який став макрометою світової економічної системи.

У відповідності з цією доповіддю за аграрним сектором було визнано друге місце з шести секторів економіки, в яких виникають серйозні проблеми взаємодії природи і суспільства. Зазначалося, що за ХХ ст. до сільськогосподарського обігу було залучено більше земельних площ, ніж за всі минулі віки існування людства. Хімізація сільськогосподарського виробництва призвела до надмірного накопичення у воді і ґрунті азоту та фосфору. В їжі, воді і повітрі виявлено наявність залишків хімікатів для боротьби з комахами і бур'янами. Внаслідок отруєння пестицидами приблизно 15 тис. чоловік щороку помирає у країнах, що розвиваються. Ще більше людей страждає від відповідних хвороб.

Сталий розвиток (від англ. *sustainability* – рівновага, що постійно підтримується, допустима, збалансована рівновага) – це розвиток, при якому досягається забезпечення життєвих потреб сучасного людства і майбутніх поколінь. Концепція сталого розвитку передбачає певні обмеження в експлуатації природних ресурсів, але ці обмеження не є абсолютними, а відносні і пов'язані із сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери справлятися з наслідками людської діяльності. Вибір терміну «розвиток», а не «зростання» не випадковий. Економічне зростання зводиться загалом до збільшення національного доходу на душу населення, а розвиток охоплює й інші складові: якість природного середовища, рівень здоров'я, освіти і життя людей, якість роботи, соціальну стабільність тощо.

179 країн світу, в тому числі країни ЄС та Україна, прийняли у 1992 р. програму «Порядок денний на ХХІ сторіччя», яка передбачає перехід людства від індустріальної до ноосферної цивілізації. Порівняння результатів робіт з реалізації концепції сталого розвитку в Україні і країнах ЄС показує, що Україна відстає від країн ЄС (табл. 1).

Таблиця 1

Види робіт по реалізації курсу на сталий розвиток в країнах ЄС і в Україні *

Вид робіт	Виконання робіт в	
	ЄС	Україні
Поліпшення кон'юнктури на ринках праці	+	-
Зниження енергоємності виробництва	+	-
Поліпшення структури паливно-енергетичного балансу	+	-
Ширше використання нетрадиційних і поновлюваних джерел енергії	+	-
Забезпечення довготривалої тенденції випереджаючого зростання виробництва продукції сільського господарства і продовольства по відношенню до приросту населення	+	-
Збереження якості навколишнього середовища і екологічних стандартів життя	+	-
Відносно невисокий розрив в рівні доходів різних верств населення	+	-
Концентрація ресурсів і засобів на пріоритетних інноваційних проектах і конкурентноздатних технологіях у вибраних галузях	+	-

- + роботи ведуться з позитивними результатами;
- роботи не ведуться або ведуться з незначними результатами.
- * Складено за даними [5].

В Україні відповідно до «Стратегії сталого розвитку України» одним з принципів сталого розвитку є «забезпечення еколого-економічної збалансованості розвитку окремих регіонів на фоні тісної міжрегіональної господарської взаємодії за умовами узгодження з загальнонаціональними потребами та інтересами національної безпеки». Шляхами та засобами реалізації політики сталого розвитку є: активне залучення внутрішніх інвестиційних ресурсів для розвитку перспективних виробництв; створення сприятливих умов для залучення інвестиційних ресурсів. У тому числі в галузі аграрного виробництва: розробка та застосування організаційних заходів з розвитку та впровадження високопродуктивних сільськогосподарських технологій; забезпечення впровадження екологічно обґрунтованих принципів ведення сільського господарства та адаптованих до місцевих умов технологій і систем землеробства з метою захисту земель від забруднення та виснаження [5].

На наш погляд, сталий розвиток аграрного сектору економіки можна розглядати як комплексний розвиток людського суспільства, що на основі принципів доцільного існування, раціонального природокористування, економічної ефективності і соціальної справедливості надає екологічні, економічні і

соціалні послуги всім членам суспільства, підтримуючи при цьому природно-екологічні, соціально-економічні системи в стабільному стані, і служить цілям задоволення нормальних духовних і матеріальних потреб нинішніх і майбутніх поколінь людей і всебічному розвитку особистості.

Одним з пріоритетних напрямів модернізації аграрного виробництва повинен стати механізм використання оцінки впливу навколишнього середовища.

Оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС) – це процес, за допомогою якого здійснюється врахування екологічного фактора на ранній стадії формування проекту або на ранньому етапі прийняття господарських та управлінських рішень з метою зведення до мінімуму значної шкідливої дії останніх на навколишнє середовище.

Така оцінка є однією з форм охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування, початок якої було покладено у 70-х роках минулого століття. У США у 1969 р. було впроваджено обов'язкову процедуру проведення оцінки впливу на навколишнє середовище, яка передбачала вивчення: впливу нових запропонованих проектів на територію; впливу незворотних змін на компоненти навколишнього середовища; зв'язку між передпроектними стадіями і стадіями реалізації проекту; наслідків незворотного характеру на території, які можуть зазнати техногенного впливу від діяльності суб'єктів господарювання внаслідок реалізації запропонованих проектів. З 1985 р. оцінка впливу на навколишнє середовище стала обов'язковою для країн Європейського Союзу. Спочатку таку оцінку використовували для потужних проектів, таких, наприклад, як будівництво гребель на великих річках. В сучасних умовах така процедура є інструментарієм попередження можливого негативного впливу на компоненти навколишнього середовища на стадії планування діяльності і використовується не тільки стосовно виробничої діяльності, але і для нових речовин, матеріалів тощо, що можуть використовуватися у виробництві і бути екологічно небезпечними. У кінці ХХ століття, беручи до уваги зусилля міжнародних організацій, спрямованих на заохочення використання оцінки впливу на навколишнє середовище, як на національному, так і міжнародному рівнях, та у відповідність з «Конвенцією про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті» (ратифікована Законом №534-ХІV від 19.03.1999 р.) термін «вплив» почав означати «будь-які наслідки запланованої діяльності для навколишнього середовища, включаючи, здоров'я та безпеку людей, флору, фауну, ґрунт, повітря, воду, клімату, ландшафт, історичні пам'ятки, інші матеріальні об'єкти, чи взаємозв'язок між цими факторами; він охоплює також наслідки для культурної спадщини чи соціально-економічних умов, які є результатом змін цих факторів».

В умовах сучасної системи ведення аграрного виробництва можна виділити два напрямки природоохоронної діяльності: охорону навколишнього природного середовища і всіх його компонентів від негативного впливу аграрного виробництва та охорону аграрного сектора економіки від шкідливого впливу антропогенного довкілля. В першому випадку мова йде про охорону навколишнього природного середовища в процесі сільськогосподарського лісо-, водо-, надро-, землекористування та інших видів господарської діяльності. Це стосується і будівництва та експлуатації тваринницьких комплексів та інших сільськогосподарських об'єктів, що повинні дотримуватись умов викидів (скидів) забруднюючих речовин у повітря (воду). З іншого боку, сільське господарство потрапляє під дію еколого-правових норм, що регламентують порядок розміщення, проектування, будівництва промислових та інших об'єктів, здійснення екологічної експертизи та орієнтують на запобігання шкідливому техногенному впливу на природні ресурси - основу сільськогосподарського виробництва.

Процедура проведення оцінки впливу на навколишнє середовище включає п'ять стадій:

- 1) сфера застосування проекту.
- 2) Безпосередньої оцінка впливу на навколишнє середовище.
- 3) Прийняття рішень.
- 4) Відповідних дій.
- 5) Складання звіту.

Сутність першої стадії «сфери застосування проекту» передбачає наведення короткої характеристики проекту. В наведеному контексті термін «проект» включає як проекти щодо створення нових продуктів, товарів, технологій, так і пропозиції про прийняття господарських, управлінських стратегічних та інших рішень. За умови детально підготовленої складової «Сфери застосування проекту» наступна друга стадія «Безпосередньо ОВОС» дозволяє передбачати наслідки реалізації проекту (табл. 2).

Послідовність етапів проведення оцінки впливу на навколишнє середовище запропонованого проекту дотримується тільки на початковій стадії, оскільки будь-якій етап може розглядатися повторно, якщо з'явиться нова інформація або виникають інші нові умови.

Взаємодія між проектом і навколишнім середовищем відображається у вигляді матриці (табл. 3).

Таблиця 2

Зміст чотирьох етапів проведення оцінки впливу на навколишнє середовище

Етапи	Мета	Результати оцінки
1. Ідентифікація	Взаємодія проекту та навколишнього середовища	– можливий вплив
2. Прогнозування	Наслідки	– величина – питання, що можуть виникнути
	<i>Зменшення ступеня впливу</i>	– можливі рішення
3. Інтерпретація	<i>Вплив</i>	– цінності та їх значення
	<i>Зниження ступеня впливу</i>	– прийнятність проекту
4. Оцінювання	<i>Значимість</i>	– усі фактори впливу
		– проект у цілому
	<i>Процес</i> <i>Рекомендації</i>	– ефективність
		– здійснення
		– зниження ступеня впливу
		– моніторинг
	– консультації	
	– питання, що потребують відповіді	

Таблиця 3

Матриця для оцінки взаємодії елементів проекту та компонентів навколишнього середовища

Елементи проекту	Компоненти навколишнього середовища					

Елементи проекту та компоненти навколишнього середовища складають дві осі такої матриці, і кожна взаємодія показується у точці перетину елементів проекту і компонентів навколишнього середовища цієї матриці. Ця матриця є якісною оцінкою впливу на навколишнє середовище запропонованого проекту. Елементами проектів в аграрній сфері можуть бути: сівба, збір врожаю, внесення добрив, культивування, розкид гною, випалювання рослин, стічні води, селекція культур, тварин, вибір нових видів тварин. Тоді як до компонентів навколишнього аграрного середовища потрапляють: атмосфера, земля (рілля, пасовища, схили, ліси), ґрунт (родючість, кислотність, структура, механічний склад, вологість), вода, жива природа, рослинність, соціально-економічні елементи (добробут населення, стиль життя, рекреація, шуми, археологічна цінність) і т.д.

Після ідентифікації впливу кожного елемента проекту на кожний компонент навколишнього середовища має бути визначена прогнозна величина кожної взаємодії, що є сутністю другого етапу ОВНС «Прогнозування», метою якого є пошук шляхів зниження можливого несприятливого впливу відповідного елемента проекту на відповідний компонент навколишнього середовища. Ефективність стратегії зниження негативного впливу, який було визначено, а також будь-які нові проблеми, які можуть виникнути при можливій невдачі запропонованого напрямку зниження негативного впливу мають також прогнозуватися.

На третьому етапі «Інтерпретація (пояснення)» здійснюється аналіз:

- а) значущості компонентів навколишнього середовища, на які здійснюється вплив елементів проекту;
- б) рівня цього впливу;
- в) прийнятності запропонованого шляху пом'якшення визначеного впливу.

На останньому, четвертому етапі «Оцінювання» розглядаються одержані результати сукупної оцінки проекту щодо його впливу на навколишнє середовище. Особливої уваги заслуговують відповіді на питання, до яких відносяться такі:

- а) чи не вийшов процес ОВНС за межі сфери застосування, які були встановлені на початок процесу?
- б) чи були ідентифіковані усі можливі взаємодії між елементами проекту та компонентами навколишнього середовища?
- в) чи визначили прогнозні результати оцінки очікуваний стан довкілля без реалізації проекту та з його здійсненням, а також як змінюються зміст проекту з врахуванням та без врахування запропонованих заходів по пом'якшенню його впливу на компоненти навколишнього середовища?

г) чи потребує певний елемент проекту або компонент навколишнього середовища моніторингу або подальшого більш детального вивчення?

Найбільш важливим результатом оцінки впливу на навколишнє середовище часто є рекомендації про зміни або перегляд деяких аспектів проектів, що оцінюються. Такі зміни, відомі як заходи по зниженню ступеню впливу, можуть впливати на екологічну або соціально доцільність багатьох проектів і на можливість дозволу продовжувати їх здійснення. Зміни, які можуть бути викликані рекомендаціями по зниженню ступеня впливу, відображає важливу роль оцінки впливу на навколишнє середовище при плануванні об'єктів.

За допомогою оцінки впливу на навколишнє середовище можна розробити екологічні норми для їх широкого використання на різних підприємствах як аграрної сфери, так і інших сфер діяльності. Екологічні норми для нового товару – це документ, який використовується у деяких країнах для того, щоб зафіксувати ряд екологічно надійних норм або стандартів, що застосовуються при виробництві певного товару.

Оцінка впливу на навколишнє середовище також може використовуватися для складання переліку факторів навколишнього середовища для певного виду діяльності, що необхідно перевірити за певною методикою. Використання такого переліку факторів навколишнього середовища запобігає дію на навколишнє середовище без проведення повної оцінки кожного технологічного процесу.

Іншим важливим результатом оцінки дії на навколишнє середовище можуть бути рекомендації про необхідність визначити та розробити екологічні показники. Ці показники потім використовуються для постійного спостереження за можливими діями. Показник – це зазвичай проста змінна величина, дані для якої можна отримати без труднощів, але яка, разом з тим, відображає суттєві зміни у середовищі, стан якого оцінюється та контролюється.

Завершальним етапом процесу ОВНС є підготовка звіту, структура якого має відображати чотири послідовних етапи оцінки (табл. 4).

Таблиця 4

Схема звіту про результати проведення оцінки впливу на навколишнє середовище запропонованого проекту

Розділ	Найменування	Зміст розділу
1	Межа застосування	Наводиться загальний опис як проекту, так і навколишнього середовища. Опис включає усі види діяльності, пов'язані взаємозалежністю та загальними цілями. Альтернативи проекту мають обговорюватися, якщо прийнято інше обґрунтування проекту.
2	Опис проекту	Здійснюється на основі переліку, що включає тільки елементи, що відносяться до проекту.
3	Навколишнє середовище проекту	Виконується на основі переліку, що враховує компоненти навколишнього середовища, що відносяться до проекту.
4	Вплив на навколишнє середовище	Розглядається окремо кожна дія, на основі взаємодії між компонентами навколишнього середовища та елементами проекту, розміри кожного впливу та його дії.

Висновки. Таким чином, використання процедури оцінки впливу на навколишнє середовище в аграрній сфері економіки України дозволить сприяти прийняттю екологічно орієнтованих управлінських рішень про реалізацію намічуваної господарської та іншої діяльності за допомогою визначення можливих несприятливих впливів, оцінки екологічних наслідків, врахування громадської думки, розробки заходів для зменшення і запобігання впливам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Саблук П.Т. Концептуальні аспекти модернізації аграрного виробництва та розвитку сільських територій / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2010. – №8. – С. 3-9.
2. Чупіс А.В. Інвестування у аграрній сфері / А.В. Чупіс, В.А. Борисов, В.К. Масенко, М.О. Павловський, Л.І. Катан. – Суми: Довкілля, 2006. – 266 с.
3. Закон України «Про основні засади державної програмної політики на період до 2015 року» // Режим доступу: www.rada.gov.ua - Верховна Рада України. Законодавство.
4. Glasson J. Introduction to Environmental Impact Assessment / J. Glasson, R. Therivel, A. Chadwick. – London, 1997. – 342 p.
5. Katan L, Brovko L, Dubrova N. Ecological-economic zones as the factor of the sustainability of the agriculture of Ukraine - Six International Scientific Conference “Investments in Future -2007”, October 18-20, 2007/ – Varne, Bulgaria – P. 268-272.